

¿PER QUÈ ELS INTERESSA ALS CANADENCS
EL DOTZÈ DEL CRESTIÀ DE FRANCESC EIXIMENIS? *

Fa exactament sis-cents anys que Francesc Eiximenis, frare gironí que residia al convent dels franciscans a València, va acabar d'escriure els 907 capítols del *Regiment de la cosa pública i del príncep*. Fa poc, Pedro Cátedra, ex-professor al Col·legi Universitari de Girona, ha trobat a l'Arxiu del Regne de València set cartes que mostren com entre l'abril de 1386 i el febrer de 1387 Alfons d'Aragó, marquès de Villena i cosí del rei Joan, va pagar uns setanta florins per fer-se copiar i portar a Gandia aquest llibre, ço és el *Dotzè del Crestià*, que Eiximenis li havia dedicat. Afegint-hi les despeses de paper, va gastar potser cent florins, més diners dels que moltes famílies valencianes tenien aleshores per viure mig any. Avui un manuscrit com aquest del duc Alfons es vendria per més de dos milions de pessetes, suma que igualment correspon als ingressos de mig any de molta gent. Però aviat els quatre volum de l'edició moderna del *Dotzè* dintre de les *Obres de Francesc Eiximenis*, es podran comprar estalviant el sou de tan sols tres o quatre dies.

El que vull demostrar és que no era gaire fàcil per a un escriptor de l'edat mitjana de divulgar els seus escrits. No podia fer altra cosa que encoratjar els rics de fer-se'n fer còpies. És això el que feia Eiximenis en una carta del juliol de 1392 —escrita de la seva pròpia mà, i conservada a l'Arxiu de la Corona d'Aragó— a Martí el Jove, vencedor de la campanya a Sicília. Li diu que per «cent florins o per menys» es podria fer transcriure el llibre *De cavalleria e bon regiment de la cosa pública*, referint-se amb aquest títol descriptiu al seu *Dotzè del Crestià*.

Ara, més que referències a còpies medievals del *Dotzè*, ens interessarien indicacions segures que el llibre s'ha llegit i que ha tingut influències concretes. El professor Cátedra suggereix que fou en el capítol 295 del *Dotzè* que Enric de Villena, el famós nebot del duc Alfons, va trobar la idea que un astrolabi pot servir per a «prendre l'altura d'un mur», idea que després

* Text aparegut a «La Vanguardia» el 31 de març de 1987, p. 53.

volia demostrar al rei Ferran d'Antequera davant les muralles de Balaguer el 1413 —i va acabar ridiculitzat pel seu fracàs! D'altres pagaven amb la vida el fet d'haver-se deixat influir pel *Dotzè* d'Eiximenis. Segons explica bé Joan Fuster, els agermanats de València sota Joan Llorens el 1520 estaven animats per certs passatges antiautoritaris d'aquest llibre, aleshores ja més divulgat gràcies a l'edició del 1484. Capítols antimonàrquics es copiaven a part també al segle XVI.

Com que no són gaire rars els exemplars de l'incunable del primer volum del *Dotzè*, aquesta part de l'obra d'Eiximenis va trobar uns pocs lectors a cada segle. Així, cap a 1735, «a 250 anys que lo llibre [fou] fet», algú anotava sobre els marges del capítol 312 en l'exemplar conservat a la Universitat de Barcelona: «Aquí parla de bombardes... Y diuhen alguns que no ha 100 anys són trobades.» Nicolás Antonio dedicava molt d'espai al *Dotzè* en la seva *Biblioteca Hispana Vetus* de 1696 i 1788, però fou el gironí Emili Grahit qui, en un treball juvenil del 1873, començà la sèrie d'investigacions modernes sobre aquest text moral, social i polític, sèrie que continua amb els estudis del bisbe Torras i Bages, del francès Probst, dels germans Carreras i Artau, dels professors López-Amo, Beneyto Pérez, Elías de Tejada, Sebastián Iranzo, Manuel Peláez, etc.

El segon volum del *Dotzè*, però, es conserva tan sols en un manuscrit únic a l'arxiu de la catedral de València, poc accessible. Encara que la Biblioteca de Catalunya en tenia fotos ja des del 1909, quan Jaume Massó i Torrents va publicar el seu gran *Essaig d'una bibliografia* d'Eiximenis, el segon volum del *Dotzè* s'estudiava menys que el primer. Massó insistia que l'Institut d'Estudis Catalans havia de donar prioritat al projecte d'editar les obres de frare Francesc. Antoni Bulbena s'havia posat a publicar el *Dotzè* a la «Revista Catalana» des del 1896, però s'aturà el 1904 amb el capítol 68. Tan sols de la col·laboració optimista entre un equip de frares franciscans i l'editor Casacuberta sortí el 1929 un projecte sòlid de treure a la llum, en la sèrie B d'«Els Nostres Clàssics», les obres completes d'Eiximenis. Si la guerra civil no hagués destruït la vida dels doctes frares i devastat el terreny dels grans projectes editorials a Catalunya, segur que avui dia ja tindríem no solament una edició completa del *Terç* del Cristià, sinó també del *Dotzè*.

Però la voluntat de publicar Eiximenis no ha desaparegut. Joan Corominas, que veia tan de prop la importància dels escrits del franciscà gironí-barceloní-valencià pels estudis del lèxic català antic —i del de sempre!—, encoratjà entorn del 1960 un estudiant seu de la Universitat de Xicago per tal que preparés una edició del *Llibre de les dones*. Un altre alumne seu, ara coautor del gran diccionari etimològic, J. Gulsoy, un cop ascendit a catedràtic de la Universitat de Toronto, es veia també en la situació de poder suggerir

a candidats al doctorat que prepararessin edicions d'Eiximenis. Així, pels anys seixanta, Jill Webster es va guanyar el títol editant el segon volum del *Dotzè*; més tard Jorge Gracia va continuar amb l'edició del *Terç*, i ara mateix Donna Rogers treballa sobre el primer volum del *Dotzè*.

El senyor Casacuberta s'havia fet enviar les tesis tant sobre *El llibre de les dones* com sobre el segon volum del *Dotzè*, amb la intenció de publicar-les un dia. Però s'acabà abans la paciència dels doctors de Xicago i de Toronto que la del director d'«Els Nostres Clàssics», que exigia certs canvis en les tesis. El 1968, durant una d'aquelles sessions nocturnes per finalitzar la meua edició del *Tresor*, Casacuberta em va demanar de revisar, segons les normes de l'editorial, la transcripció del *Llibre de les dones* feta pel doctor Naccarato. Ho vaig fer, però l'edició semblava encallada, i finalment no fou a «Els Nostres Clàssics» que va sortir aquest llibre el 1981, sinó a la «Biblioteca Torres Amat» de la Universitat de Barcelona i Curial Edicions Catalanes.

Realitzat el projecte de transformar la tesi doctoral de Xicago en edició homologable a Catalunya, vaig prendre la decisió de fer el mateix amb la tesi de Toronto. El problema ací era diferent: no calia revisar el treball de la doctora Webster —que continuava publicant treballs sobre Eiximenis—, sinó completar-lo. Webster havia editat els capítols 468-544 del *Dotzè*. Després, Josep-Maria Pujol havia continuat a Barcelona la transcripció fins al capítol 653 com a tesi de llicenciatura. Una beca del Consell per a la Investigació en les Humanitats del govern canadenc em va permetre encarregar a dos paleògrafs-filòlegs, Josefina Fíguls i Bernat Joan, la transcripció de tot el que restava del *Dotzè*, fins al capítol 907. Jo mateix ho revisava tot, compilant índexs i el glossari al mateix temps. Com que hom no es pot fixar en tres coses simultàniament en una sola lectura, em semblava indispensable encara una revisió més. Per a la bona sort del projecte, Arseni Pacheco, catedràtic de la Universitat en Vancouver, es va deixar encomanar aquesta feina ingrata —feina feta després un cop més per August Bover, ara ja amb vista a les *Obres de Francesc Eiximenis*, projecte que reemplaçà finalment la idea d'una edició «canadenca». Tres canadencs, doncs, immigrants tots, i quatre catalans han contribuït a fer que el 1987 tothom pugui comprar el segon volum del *Dotzè del Crestià*.

I el primer volum? Ací la història és menys intrincada. Com que ja havia estat publicat a València el 1484, a partir del manuscrit original encadenat per a l'ús del públic a la sala del Consell (això garantia un text filològicament vàlid en una forma estètica esplèndida) vaig convèncer l'editor Puvill de Barcelona de treure'n un facsímil per al cinquè centenari de l'incunable. Però mentre jo estava compilant materials per acompanyar el facsímil s'estava fomentant l'ideal de coordinar els esforços per a la publicació de textos

d'Eiximenis dintre d'un projecte major d'*Obres de Francesc Eiximenis*, a càrrec del Col·legi Universitari de Girona. Jo mateix, durant la meua primera visita a la ciutat de l'Onyar després del 1975, on em va impressionar l'esperit ciutadà positiu que volia recuperar el temps perdut en projectes de renaixement i de renovació, vaig animar els meus col·legues —i ara bons amics—, la doctora Lola Badia i mossèn Prats, a fomentar més entusiasmes local per l'obra del famós fill de Girona Francesc Eiximenis. Aleshores no vaig pensar gens en unes *Obres de Francesc Eiximenis*, però no em queixo que el *Dotzè del Crestià* no hagi sortit ara segons que ens havíem imaginat els «canadencs».

El segon volum del *Dotzè* fou dividit en dues parts; la primera s'ha publicat recentment. El volum II.2 sortirà aviat: tenim ferma confiança que el ritme d'un volum l'any ja no es perdrà... i que disposarem de la quinzena de volums de les *Obres de Francesc Eiximenis* en les nostres biblioteques ben abans del gran congrés que es celebrarà a Girona pel sisè centenari de la mort de fra Francesc allà per l'any del Senyor 2009.

Encara ens cal contestar a la pregunta del títol: ¿per què els interessa als canadencs el *Dotzè* de fra Francesc? Confesso que aquest títol no volia sinó atreure l'atenció del lector. La pregunta no fa sentit. I no tant perquè els canadencs mencionats més amunt són catalans, anglesos, americans i suïssos emigrats, sinó perquè la nacionalitat no té res a veure amb l'interès per Eiximenis. La cultura, igual com l'art, la música, l'amistat i les altres coses que donen sentit a la vida, no coneix fronteres. Com Ramon Llull, Eiximenis també fou un home universal. En temps normals i en un país normal, les obres d'ambdós autors catalans ja estarien publicades i s'estudiarien regularment a les universitats dels Països Catalans i d'Espanya —i esperem que allà no pas en traduccions castellanes, ja que precisament autors com Eiximenis poden fer veure que val la pena d'aprendre català per llegir el patrimoni lingüístic de set-cents anys i de set milions de persones en la llengua original. No és per patriotisme que cal llegir el *Dotzè*, sinó pel seu valor humà perenne, sense límits cronològics ni geogràfics. Gràcies a la recent edició sortida de Girona serà ara ben fàcil enriquir-se espiritualment i culturalment amb la lectura del famós fill de Girona, Francesc Eiximenis.